

Διεθνές Συνέδριο

«Πολιτική, Κοινωνία και Πολιτισμός στην Ορθόδοξη θεολογία την εποχή της παγκοσμιοποίησης»

6-9 Φεβρουαρίου, 2020, Συνεδριακό Κέντρο Θεσσαλίας, Βόλος

Με ιδιαίτερη επιτυχία πραγματοποιήθηκε από 6 έως 9 Φεβρουαρίου 2020 στον Βόλο (Συνεδριακό Κέντρο Θεσσαλίας) το διεθνές συνέδριο με τίτλο «Πολιτική, Κοινωνία και Πολιτισμός στην Ορθόδοξη θεολογία την εποχή της παγκοσμιοποίησης», το οποίο διοργανώθηκε από την Ευαγγελική Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου του Münster, την Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου, το Πρόγραμμα Αριστείας «Religion and Politics» του Πανεπιστημίου του Münster, με τη συνεργασία του Huffington Ecumenical Institute (Καλιφόρνια).

Στο συνέδριο, στο οποίο έλαβαν μέρος καθηγητές πανεπιστημίου, θεολόγοι, κοινωνιολόγοι της θρησκείας και πολιτικοί επιστήμονες από όλο τον κόσμο, επιχειρήθηκε να εξεταστούν κριτικά από τη σκοπιά της θεολογίας, της ιστορίας και της πολιτικής επιστήμης ποικίλες ιστορικές όψεις του ζητήματος (βυζαντινή «συμφωνία», τσαρικό μοντέλο, ρουμανική, σερβική θεολογία κ.λπ.), αλλά και οι θεολογικές παράμετροι μιας γόνιμης συνάντησης.

Στην πρώτη συνεδρία υπό την προεδρία του Δρ. Παντελή Καλαϊτζίδη (Διευθυντή της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου) τον λόγο πήρε πρώτος ο **Hans-Peter Grosshans** (Κοσμήτωρ, Ευαγγελική Θεολογική Σχολή Πανεπιστημίου του Münster, Διευθυντής Σεμιναρίου Συστηματικής Θεολογίας και Διευθυντής Ινστιτούτου Οικουμενικής Θεολογίας Πανεπιστημίου του Münster), ο οποίος αναφέρθηκε στην προβληματική του συνεδρίου και τη γενικότερη σημασία τόσο για την Ορθόδοξη Εκκλησία όσο και για την ευρύτερη οικουμενική οικογένεια. Ο **Βασίλειος Ν. Μακρίδης** (Καθηγητής Πανεπιστημίου του Erfurt, Γερμανία), μίλησε με θέμα «Ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός στο πλαίσιο των μετα-αποικιακών σπουδών». Στην εισήγησή του ασχολήθηκε με το ζήτημα της σχέσης του Ορθόδοξου Χριστιανισμού με τις μετα-αποικιακές θεωρίες και προοπτικές. Κατ' αυτόν οι χώρες και οι πολιτισμοί με κυρίαρχο ορθόδοξο χριστιανικό πληθυσμό και χαρακτήρα (ειδικά εκείνοι που βρίσκονται στην ανατολική και νοτιοανατολική Ευρώπη) δεν υπήρξαν ποτέ «δυτικές αποικίες» υπό τη στενή έννοια του όρου. Παρόλα αυτά, εκτέθηκαν σε μαζικές δυτικές επιρροές, κατά κύριο λόγο από την αρχή των νεώτερων χρόνων, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για έναν «αποικισμό» του ορθόδοξου χριστιανικού κόσμου από τη Δύση σε διάφορα επίπεδα. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι μετα-αποικιακές σπουδές μπορούν να προσφέρουν χρήσιμα εργαλεία και ιδέες έτσι ώστε να συλλάβουν, να περιγράψουν, να αναλύσουν και να εξηγήσουν τις ποικίλες ορθόδοξες χριστιανικές αντιδράσεις σε αυτό το είδος αποικισμού. Σε γενικές γραμμές, οι σπουδές αυτές μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στην κατανόηση της κοινωνικοπολιτικής και κοινωνικοπολιτιστικής ανάπτυξης του ορθόδοξου χριστιανικού κόσμου, όχι μόνο σε επίπεδο ιστορικό, αλλά και στο πλαίσιο της σημερινής παγκόσμιας εποχής.

Στην συνέχεια ο **Atanas Slavov** (Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου Πανεπιστημίου Σόφιας) ανέπτυξε το θέμα «Κοινοβουλευτική/Συνταγματική παράδοση και ορθόδοξο

πνεύμα: αξίες και έννοιες», όπου περιέγραψε τα μοντέλα αλληλεπίδρασης μεταξύ της Ορθοδοξίας (θεμελιώδη δόγματα της) και της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τους θεσμούς, τις αξίες και τις αρχές της συνταγματικής δημοκρατίας (κράτος δικαίου, , ανθρώπινα δικαιώματα, δικαιοσύνη, ισότητα). Η εισήγηση υπογράμμισε τις κύριες φάσεις της αλληλεπίδρασης μεταξύ Εκκλησίας και κράτους, που οδήγησε στη διαμόρφωση διαφορετικών πολιτικο-θεολογικών μοντέλων, όπως αυτά της αυτοκρατορικής συμφωνίας, του χριστιανικού έθνους και του σύγχρονου μοντέλου συνεργασίας και συμμετοχής στα κοινά, ενώ ο ομιλητής υποστήριξε ορισμένες θεμελιώδεις αξίες, όπως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η προσωπική ελευθερία, η δικαιοσύνη, η συμμετοχή. Η κεντρική ιδέα ήταν ότι η Ορθοδοξία μπορεί να υποστηρίξει τις βασικές αξίες και τις αρχές της συνταγματικής δημοκρατίας, μένοντας παράλληλα πιστή στις δικές της θεμελιώδεις διδασκαλίες (θέωση, ευχαριστιακή προσωπική κοινωνία, συνοδικότητα, ήθος στράτευσης και συμμετοχής στην εκκλησία, οικουμενική μαρτυρία). Ταυτόχρονα, η εσχατολογική προοπτική θα πρέπει να εμποδίσει την Ορθοδοξία από την πλήρη ταύτισή της με οποιοδήποτε πολιτικό και κοινωνιολογικό σύστημα, ενισχύοντας έτσι τον μεταμορφωτικό της ρόλο στην κοινωνία.

Στην πρώτη πρωινή συνεδρία της δεύτερης ημέρας υπό την προεδρία της **Βασιλικής Γιακουμάκη** (Επικ. Καθηγήτριας Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας), ομιλητές ήταν ο π. **Φιλόθεος-Φώτιος Μαρούδας**, (Δρ. Θεολογίας, Σύμβουλος του Δ.Σ. του Ερευνητικού Εργαστηρίου Εφαρμοσμένης Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ, Εφημέριος Ι. Ναού Αγίων Αποστόλων Ντόρτμουντ, Γερμανία), ο οποίος ανέπτυξε το θέμα «Η έννοια και το θεολογικό-πλαίσιο της βυζαντινής «συμφωνίας». Στην εισήγησή του ο ομιλητής αφού διαπίστωσε την εννοιολογική διαφοροποίηση που εκφράζεται μέσα από την χρήση των όρων συμφωνία και συναλληλία, αξιολόγησε τους όρους αυτούς εκκλησιολογικά για το είδος των σχέσεων που περιγράφουν, ενώ απέδωσε τον καθένα στην αρχή που αντιστοιχεί. Από την εξέταση αυτή προέκυψε η εκτίμηση ότι υπήρξε μονομερής συμφωνία νομοθετικού χαρακτήρα. Ακολούθησε θεολογική προσέγγιση με αφετηρία την διαπίστωση τριών βασικών κοινών στοιχείων που χαρακτηρίζουν τη βυζαντινή και την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης. Εξηγήθηκαν στη συνέχεια τα κύρια αγιογραφικά σημεία και αντιπαραβλήθηκαν με τις πεποιθήσεις τις εποχής. Ερμηνεύτηκε θεολογικά η εξίσωση των νόμων της Π.Δ. με των Οικουμενικών Συνόδων. Αξιολογήθηκαν εκκλησιολογικά οι σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας στο αυτοκρατορικό Βυζάντιο και ήρθε στην επιφάνεια το ζήτημα των εκκλησιολογικών αποδεκτών αρχών της έννοιας της δημοκρατίας στην Εκκλησία σήμερα.

Ο **Alfons Brüning** (Καθηγητής Προτεσταντικού Θεολογικού Πανεπιστημίου Άμστερνταμ, Ολλανδίας και της Έδρας «Σπουδές στην Ορθοδοξία, τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Ειρήνη»), μίλησε με θέμα «Το τσαρικό μοντέλο στην αυτοκρατορική Ρωσία». Ήταν ήδη από τα τέλη του 15ου αιώνα που οι μεγάλοι πρίγκιπες της Μόσχας ονομάστηκαν «τσάροι», διεκδικώντας την κληρονομιά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το «τσαρικό σύστημα» κατέρρευσε το 1917 με την παραίτηση του Τσάρου Νικολάου Β΄. Μέσα σε αυτά τα περίπου 450 χρόνια, το πολιτικό σύστημα της Μόσχας, και αργότερα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, γνώρισε αρκετές εξελίξεις και αλλαγές, αλλά τουλάχιστον δύο πυλώνες του παρέμειναν άθικτοι, επιτρέποντας έτσι μία συνοπτική παρουσίαση του συστήματος αυτού και την

παρουσίαση των ιδιαιτεροτήτων σε σχέση με τα σύγχρονα ζητήματα των σχέσεων μεταξύ εκκλησίας, πολιτείας και κοινωνίας: Ο ένας πυλώνας είναι η θέση (και όχι το συγκεκριμένο πρόσωπο) του ίδιου του Τσάρου, όπως κληρονομήθηκε από το Βυζάντιο, αλλά προικισμένος επιπλέον με ένα συγκεκριμένο ηθικό προφίλ και – το σημαντικότερο – με ένα ιδιαίτερο θρησκευτικό και εσχατολογικό νόημα. Ο άλλος πυλώνας είναι η έννοια του «Pravda», ένας όρος σχεδόν αδύνατο να μεταφραστεί κατάλληλα σε άλλες γλώσσες, με εξίσου έντονο θρησκευτικό χρωματισμό. Όπως έδειξε ο ομιλητής, είναι ακριβώς οι θρησκευτικοί συνειρμοί του «τσαρικού συστήματος» και των πυλώνων του που καθιστούν μία σοβαρή συζήτηση γι' αυτό, ως ένα απλό πολιτικό σύστημα με πιθανές εναλλακτικές λύσεις, μάλλον δύσκολη.

Η Ina Merdjanova (Επισκέπτρια Καθηγήτρια στο Κέντρο Εμπιστοσύνης, Ειρήνης και Κοινωνικών Σχέσεων του Πανεπιστημίου του Coventry, Ερευνήτρια και Επίκουρη Καθηγήτρια Θρησκευτικών Σπουδών στην Ιρλανδική Σχολή Οικουμενικών Σπουδών, Trinity College του Δουβλίνου), ανέπτυξε το θέμα «Η Ορθοδοξία υπό πίεση: οθωμανική, κομμουνιστική και μετα-κομμουνιστική περίοδος». Στην εισήγησή της ασχολήθηκε με σημαντικές πολιτικές περιόδους στην ιστορία του Ορθοδόξου Χριστιανισμού, οι οποίες καθορίζουν με σημαντικό και συχνά προκλητικό τρόπο και τις θεσμικές εξελίξεις, την κοινωνική παρουσία και τις θεολογικές απαντήσεις της Ορθοδοξίας σε σημαντικά θέματα, όπως η νεωτερικότητα, η εκκοσμίκευση, η παγκοσμιοποίηση, ο θρησκευτικός πλουραλισμός, το φύλο, κ.ά. Η παρουσίαση εισήγαγε την έννοια του αυτο-αποικισμού, υποστηρίζοντας ότι οι απαντήσεις της Ορθοδοξίας απέναντι στις δυσμενείς ιστορικές συνθήκες, ιδιαίτερα στην Ανατολική Ευρώπη, κυριαρχούνταν συνήθως από τη νοοτροπία του υπό πολιορκία φρουρίου- μία νοοτροπία που επέβαλε εκ των έσω μία θεσμική και θεολογική στασιμότητα, η οποία θα μπορούσε να περιγραφεί ως αυτο-αποικισμός. Ωστόσο, η Ορθοδοξία με αφετηρία μία σειρά από σημαντικές θεολογικές διδασκαλίες θα μπορούσε να επεξεργαστεί νέες θετικές απαντήσεις στις σύγχρονες προκλήσεις, ξεπερνώντας έτσι τον αυτο-αποικισμό της.

Στην δεύτερη πρωινή συνεδρία υπό την προεδρία του Αρχιμ. **Αμφιλόγιου Μήλτο** (Δρ. του Πανεπιστημίου της Σορβόνης, Επιστημονικού Συνεργάτη της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών), ο **Nathaniel Wood** (Αναπληρωτής Διευθυντής, Κέντρο Ορθόδοξων Χριστιανικών Σπουδών Πανεπιστημίου Fordham, Νέα Υόρκη), ανέπτυξε το θέμα «Ορθοδοξία και δημοκρατία στη ρωσική θρησκευτική φιλοσοφία». Ο ομιλητής εξέτασε τη θεολογική ενασχόληση με τη δημοκρατία, όπως αυτή κατανοήθηκε σε γενικές γραμμές στο πλαίσιο της ρωσικής θρησκευτικής σκέψης του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, με επίκεντρο το έργο των Σλαβόφιλων, καθώς και των Vladimir Soloviev, Sergei Bulgakov, και S. L. Frank. Η εισήγηση εξέτασε τρία βασικά θέματα στην ανάπτυξη της ρωσικής ορθόδοξης δημοκρατικής σκέψης: το δόγμα της καθολικότητας της Εκκλησίας (sobornost) και την αναβίωση της εκκλησιαστικής συνείδησης κατά τον 19ο αιώνα, την επαναφορά της περί θέωσης διδασκαλίας ως μεταφυσική βάση για την άνευ όρων σημασία και τα δικαιώματα του ανθρώπινου προσώπου, τη δημιουργική αναδιατύπωση του όρου της Χαλκηδόνας για τις δύο φύσεις του Χριστού ως πρότυπο των σχέσεων Εκκλησίας-κράτους. Η εισήγηση έδωσε έμφαση στο πώς οι Ρώσοι θρησκευτικοί στοχαστές αντιστάθηκαν στους πνευματικούς κινδύνους που θέτει η σύγχρονη δημοκρατία, προσπαθώντας να συμβιβάσουν τις

βασικές δημοκρατικές αξίες με την ορθόδοξη θεολογία, επισημαίνοντας τη δυνατότητα μιας ορθόδοξης θεωρίας περί δημοκρατικής πολιτικής.

Ο **Branko Seculić** (Διδάσκων στο Πανεπιστημιακό Κέντρο Προτεσταντικής Θεολογίας Matthias Flacius Illyricus, Ζάγκρεμπ, Κροατία), μίλησε με θέμα «Ορθοδοξία και δημοκρατία στη σερβική θεολογία και σκέψη». Οι στενοί δεσμοί μεταξύ των εθνικιστικών αντιπροσώπων και της ανώτατης ηγεσίας των εκκλησιαστικών θεσμών στις πρώην Γιουγκοσλαβικές περιοχές οδήγησαν στην εκ νέου προσέγγιση μεταξύ της εθνολοκληρωτικής ιδεολογίας και των εθνοκληρικαλικών φιλοδοξιών, η διασταύρωση των οποίων έχει γεννήσει το φαινόμενο της εθνοθηρσκευτικότητας. Οι συνέπειες αυτού του φαινομένου, που κάποτε εκφράστηκαν με τον εξαγιασμό της πολιτικής της εθνοκάθαρσης που πραγματοποιήθηκε στη δεκαετία του 1990 κατά τη διάρκεια της διάσπασης της Γιουγκοσλαβίας, αντικατοπτρίζονται σήμερα στον ιστορικό αναθεωρητισμό και την αυτοθυματοποίηση, μέσω της οποίας η δικαιολόγηση των ιδίων εγκλημάτων και η περιφρόνηση απέναντι στα θύματα των άλλων ομάδων έρχονται στο φως. Το κείμενο αυτό διερεύνησε τις δυνατότητες συζήτησης της σχέσης μεταξύ Ορθοδοξίας και δημοκρατίας στη Σερβική θεολογία και σκέψη μέσα σε τέτοιες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες.

Τέλος ο **Lucian Turcescu** (Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Concordia, Μόντρεαλ, Καναδάς) μίλησε με θέμα «Ορθοδοξία και δημοκρατία στη ρουμανική θεολογία», όπου επικεντρώθηκε στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρουμανίας και στη σχέση της με τη δημοκρατία. Στη συνέχεια εξέτασε τη συμμετοχή των ιερέων και των επισκόπων στην πολιτική, στην υποστήριξη που παρέχεται από την πλευρά της Εκκλησίας σε διάφορους υποψηφίους κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας, καθώς και στις δηλώσεις της Ιεράς Συνόδου σχετικά με τη συμμετοχή αυτή, τα πρωτόκολλα συνεργασίας μεταξύ της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ρουμανίας και της κυβέρνησης, και τα διάφορα μοντέλα σχέσης μεταξύ Εκκλησίας και κράτους, τα οποία εμφανίστηκαν κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού.

Στην πρώτη απογευματινή συνεδρία υπό την προεδρία της **Anne Käfer** (Καθηγήτριας Συστηματικής Θεολογίας στην Ευαγγελική Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου του Münster και Διευθύντρια του Σεμιναρίου Μεταρρυθμισμένης Θεολογίας) ομιλητές ήταν ο **Δημήτριος Μόσχος** (Αν. Καθηγητής Θεολογικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών), ο οποίος ανέπτυξε το θέμα «Ιστορική διαδρομή της ιδέας της δημοκρατίας στη νεότερη ελληνόφωνη ορθόδοξη θεολογία». Σύμφωνα με τον ομιλητή η τοποθέτηση της Ορθόδοξης θεολογίας απέναντι στους θεσμούς που εισήγαγαν οι αρχές του πολιτικού φιλελευθερισμού και χαρακτηρίζουμε ως Δημοκρατία (=Republic), δηλαδή την αντιπροσώπευση, την ψηφοφορία και την αρχή της πλειοψηφίας κ.λπ. δεν είναι μεγάλο πρόβλημα επειδή δεν ήταν άγνωστοι στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Πιο σημαντικό θέμα προς διερεύνηση είναι η τοποθέτηση της Ορθόδοξης θεολογίας απέναντι στο γενικό πλαίσιο αρχών της Δημοκρατίας (που χαρακτηρίζεται με τον όρο Democracy) όπως η ισονομία και η ισηγορία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ελευθερία της συνείδησης και κυρίως ο βαθμός προστασίας των κάθε είδους μειοψηφιών. Στην εισήγηση του ο ομιλητής προσπάθησε να δείξει ότι όσον αφορά τη νεώτερη Ελλάδα δεν υπάρχει ένας κεντρικός κορμός Ορθόδοξης θεολογικής σκέψης που είναι εξ ορισμού αντίθετος προς τη νεωτερική δημοκρατία (όπως εισηγείται η πολιτιστική προσέγγιση του Huntignton π.χ.) αλλά δεν αναδεικνύονται και

δομικά στοιχεία αυτής της σκέψης που να προϋποθέτουν για να λειτουργήσουν αυτά τα στοιχεία. Η θεολογική σκέψη στην Ελλάδα επικαθορίζεται αποφασιστικά από τη διαπάλη των πνευματικών ρευμάτων των τελευταίων δύο αιώνων και αποτελεί μια διαρκή συνθετική λειτουργία, γεγονός που τονίζει τη διαρκή ανάγκη για συμβολή των θεολόγων σε μια απάντηση απέναντι στις προκλήσεις του σήμερα που υπονομεύουν τη Δημοκρατία αλλά και γενικότερα την κοινωνική συμβίωση απειλώντας με επιστροφή στη βαρβαρότητα.

Ο **Fadi Nasr** (Γενικός Γραμματέας της Κίνησης Ορθόδοξης Νεολαίας του Ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου Αντιοχείας-MJO, Βηρυτός, Λίβανος), ανέπτυξε το θέμα «Ορθοδοξία και δημοκρατία στην αντιοχειανή θεολογία και σκέψη». Όπως τόνισε ο ομιλητής, στη Μέση Ανατολή τα ζητήματα της διακυβέρνησης δεν είναι θέμα νόμων, ούτε αφορούν μονάχα στην εκλογή βουλευτών ούτε στην ανασυγκρότηση του νομικού συστήματος. Οι Λιβανέζοι έχουν ένα βαθμό νοημοσύνης και ένα βαθμό καλλιέργειας που τους επιτρέπει να τα κάνουν όλα αυτά, αλλά είναι η θέλησή τους να αλλάξουν τα πράγματα και η αγάπη για τον Θεό στον ίδιο βαθμό, που θα τους κάνει να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους, ώστε να μπορέσουν να ξαναχτίσουν μία μεγάλη πατρίδα. Δεν βάζουν όση προσπάθεια, δύναμη και αναγκαία εργασία χρειάζεται, ώστε ο Κύριος να κατέβει από τον ουρανό και να γεννηθεί στις καρδιές ώστε να μπορέσουν να οικοδομήσουν τον κόσμο τους. Στην εισήγησή του ο ομιλητής προσπάθησε να περιγράψει το αδιέξοδο και τα μεγάλα εμπόδια που έχουν οι Λιβανέζοι: Πώς μίλησαν για τη δημοκρατία και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια καθόλη τη διάρκεια της ιστορίας τους και σε ποια σημεία υπήρχαν εμπόδια ώστε να χάσουν τον προσανατολισμό μας. Αυτή είναι μία διαδικασία πίστης, δηλαδή θα πρέπει να αλλάξουν την πραγματικότητα, έστω και αν δεν προσπάθησαν αρκετά. Ο ομιλητής έδειξε ότι ο λαός διατήρησε την πίστη του, ότι το όνειρο θα γίνει η πηγή της νέας πραγματικότητας και ότι η Αντιόχεια θα γίνει μία ασφαλής βάση για τον Κύριο. Μετά από αυτό, οι νόμοι και οι δομές θα ανέλθουν και θα ευλογηθούν από την πλημμύρα της άνωθεν αγάπης.

Ο π. **K. M. George** (Διευθυντής Ορθόδοξης Ακαδημίας Sopana, Kottayam, Kerala, Ινδία), μίλησε με θέμα «Ορθοδοξία και δημοκρατία στην ανατολική ορθόδοξη θεολογία», στην οποία αναφέρθηκε στις σχέσεις των Προχαλκηδόνιων Εκκλησιών με τις αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας, τη σχέση εκκλησίας και κράτους με ειδική αναφορά στην Ινδία και την αρχαία Εκκλησία του Μαλανκαρ.

Στην τελευταία συνεδρία της ημέρας υπό την προεδρία της **Αικατερίνης Τσαλαμπούνη** (Αν. Καθηγήτριας της Καινής Διαθήκης της Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ, Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου), ο **Svetoslav Riboloff** (Καθηγητής Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Σόφιας), ανέπτυξε το θέμα «Κράτος και Εκκλησία στον Ορθόδοξο κόσμο και οι προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης». Ο Ορθόδοξος κόσμος δεν είναι ένας ενιαίος χώρος, αλλά μια μεγάλη ποικιλία τύπων ή μοντέλων σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας, που κυμαίνονται από την «επικρατούσα εκκλησία» έως τον «αυστηρό χωρισμό». Ανεξάρτητα από το συνταγματικό τους καθεστώς, όλες αυτές οι χώρες ασκούν κρατική παρέμβαση βάσει άγραφων νόμων στις θρησκευτικές υποθέσεις, υποστηρίζοντας την Ορθόδοξη Εκκλησία με διακριτικό (δημοκρατικά καθεστώτα) ή βάνανσο (αυταρχικά καθεστώτα) τρόπο για πολιτικούς σκοπούς. Τον Μάιο του 2017 μια έρευνα σχετικά με τη θρησκευτική πίστη και την εθνική συμμετοχή στην Κεντρική και Ανατολική

Ευρώπη δημοσιεύτηκε από το ερευνητικό κέντρο Pew. Σύμφωνα με αυτή τη μελέτη, το μεγαλύτερο μέρος των ανθρώπων που συνδέονται με τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό δεν ασκούν τις θρησκευτικές τους υποχρεώσεις. Θεωρούν τη θρησκευτική τους ταυτότητα ως πολιτική, ενώ ταυτίζουν τη θρησκεία με την εθνική ταυτότητα. Πρόκειται για μια συναρπαστική πολιτική πραγματικότητα για κάθε κυβέρνηση της περιοχής. Από την άλλη πλευρά, η επιρροή των αντιδημοκρατικών ιδεών και ο επιθετικός παρεμβατισμός εκ μέρους της Ρωσικής Ομοσπονδίας, μέσω κάποιων ορθόδοξων εκκλησιών, δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στους κρατικούς θεσμούς. Οι νέες τεχνολογίες και τα ηλεκτρονικά μέσα βοηθούν στη διάδοση των ψευδών ειδήσεων και των ακραίων θρησκευτικών απόψεων μεταξύ των ορθόδοξων χριστιανών. Η ιδιαίτερη αυτή ασυμμετρία στις σχέσεις Εκκλησίας-κράτους είναι το κλειδί για μια σοβαρή κρίση στον Ορθόδοξο κόσμο στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

Ο π. **Cyril Hovorun** (Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Marymount Loyola, και Διευθυντής του Huffington Ecumenical Institute, Καλιφόρνια, ΗΠΑ), μίλησε με θέμα «Η ‘ψευδομόρφωση’ ως πολιτική θεολογία στον π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ». Ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ πίστευε ότι ο σχολαστικισμός υπήρξε ένα δυτικό κατασκεύασμα, το οποίο ονόμασε «ψευδομόρφωση». Ωστόσο, ο σχολαστικισμός είναι ένα ανατολικό και όχι δυτικό κατασκεύασμα. Υπήρξε το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας αποστράγγισης του ελληνισμού, με τον περιορισμό της μεταφυσικής στη διαλεκτική. Από εδώ απορρέει και το παράδοξο στη σκέψη του Φλωρόφσκυ. Από τη μια πλευρά, αγκαλιάζει τον Ελληνισμό χωρίς επιφυλάξεις. Από την άλλη πλευρά, απορρίπτει τον σχολαστικισμό, ο οποίος στην πραγματικότητα αποτελεί μία αποστραγγισμένη εκδοχή της ελληνικής φιλοσοφίας. Για ποιο λόγο υπάρχει αυτή η αντίθεση; Αυτό ισχύει, επειδή ο Φλωρόφσκυ είναι ιδεολογικά προκατειλημμένος. Υιοθετεί τον Ελληνισμό χωρίς αντίρρηση, επειδή απλά και μόνο είναι «ανατολικός» γι’ αυτόν, απορρίπτοντας, ωστόσο τον σχολαστικισμό, επειδή είναι «δυτικός». Πρόκειται για επιλογές οι οποίες φαίνεται να εκφράζουν το πνεύμα του ευρασιατικής ιδεολογίας. Παρόλο που ο Φλωρόφσκυ απέρριψε τον «πειρασμό» του Ευρασιατισμού, ο τελευταίος άφησε ένα διαρκές αποτύπωμα στη σκέψη του. Η αποδοχή του Ελληνισμού και η απόρριψη του σχολαστικισμού είναι ουσιαστικά μία ευρασιατική ρητορική που εισάγεται στη θεολογία. Η ευρασιατική ρητορική της θεολογίας του Φλωρόφσκυ είναι μία ψευδομόρφωση μεγαλύτερη από ό, τι πίστευε για τον σχολαστικισμό.

Στην πρώτη πρωινή συνεδρία της τελευταίας ημέρας του συνεδρίου υπό την προεδρία του **Herman J. Silderhuis** (Προέδρου της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Θρησκευτικών Επιστημών και Πρύτανη του Θεολογικού Πανεπιστημίου του Apeldoorn, Ολλανδία), ο **Γεώργιος Βλαντής** (Διευθυντής Συμβουλίου Χριστιανικών Εκκλησιών Βαυαρίας, Επιστημονικός Συνεργάτης Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου), ανέπτυξε το θέμα «Ορθόδοξη θεολογία και (μετα-)νεωτερικότητα, (μετά-)εκκοσμίκευση». Η Ορθοδοξία είναι μία θεολογική ποιότητα, αλλά και ένας όρος που αποδίδεται σε μία οικογένεια Εκκλησιών, της οποίας η σχέση με τη νεωτερικότητα / μετανεωτερικότητα και την εκκοσμίκευση / μετα-εκκοσμίκευση αποτελεί αντικείμενο εντατικής μελέτης τις τελευταίες δεκαετίες. Στην εισήγησή του ο ομιλητής προσπάθησε να αμφισβητήσει τόσο τα στερεότυπα σχετικά με αυτή τη σχέση, όσο και τις ευρέως γνωστές ορθόδοξες αναγνώσεις της νεωτερικότητας. Επίσης εξέτασε με κριτικό πνεύμα τις δυνατότητες της θεολογικής επιστημολογίας και των ρευμάτων της σύγχρονης ορθόδοξης σκέψης

εν γένει για την εδραίωση μιας θετικής σχέσης με τον σύγχρονο κόσμο. Θα μπορούσαν οι δομές της Ορθόδοξης Εκκλησίας να συμβάλουν σε αυτή την προσπάθεια ή αντίθετα την εμποδίζουν; Είναι αναγκαία από ποιμαντική άποψη μία ανανέωση της Ανατολικής Εκκλησίας και της θεολογικής της σκέψης ή κάτι τέτοιο θα έθετε σε κίνδυνο τις ταυτότητες; Μπορεί άραγε η Ορθοδοξία να επωφεληθεί από την εμπειρία των οικουμενικών εταίρων της;

Ο **Παντελής Καλαϊτζίδης** (Διευθυντής Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου, Διδάσκων στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Ερευνητικός Εταίρος KU Leuven, Μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Θρησκευτικών Επιστημών), μίλησε με θέμα «Βαλκανική και ανατολικο-ευρωπαϊκή εθνο-θεολογία: ιστορική και θεολογική προσέγγιση». Σύμφωνα με τον ομιλητή, ο θρησκευτικός εθνικισμός φαίνεται να είναι το σοβαρότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η Ορθόδοξη Εκκλησία μετά την πτώση του Βυζαντίου (1453) και την περίοδο εσωστρέφειας που ξεκίνησε με το κρίσιμο αυτό ιστορικό γεγονός. Σημαντικές πτυχές του προβλήματος αυτού είναι η ταύτιση Εκκλησίας και έθνους, Εκκλησίας και εθνο-πολιτισμικής ταυτότητας, Εκκλησίας και κράτους και, κατά συνέπεια, η ιδέα και η πραγματικότητα των εθνικών Εκκλησιών (ελληνική, ρωσική, σερβική, ρουμανική, βουλγαρική), οι οποίες συχνά ταυτίζουν την αλήθεια της πίστης με την αλήθεια του έθνους τους, ενώ θεωρούν το αντίστοιχο ορθόδοξο έθνος τους ως το νέο περιούσιο λαό του Θεού. Ακραία κατάληξη αυτού του φαινομένου αποτελεί η υποκατάσταση «της ιστορίας της σωτηρίας από την ιστορία της εθνικής παλιγγενεσίας». Αναλαμβάνοντας η Ορθόδοξη Εκκλησία τον εθνικό αυτό ρόλο και συμμετέχοντας στον σχηματισμό των ιδιαίτερων εθνο-πολιτισμικών ταυτοτήτων, θέτει εν κινδύνω την καθολικότητα, οικουμενικότητα και ενότητα της Εκκλησίας, ενώ στο πλαίσιο της πολυεθνικής, πολυπολιτισμικής, μετανεωτερικής κοινωνίας, εξαντλεί την πλούσια θεολογική και πνευματική της παράδοση στη ρητορική των «ταυτοτήτων» και σε έναν ξεπερασμένο θρησκευτικό φυλετισμό και φονταμενταλισμό.

Στο σημείο αυτό τον λόγο έλαβε για ένα σύντομο χαιρετισμό ο Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυρού κ. **Ιγνάτιος**, ο οποίος τόνισε τη σημασία του διαλόγου της Ορθοδοξίας με τις σύγχρονες προκλήσεις της πολιτικής και της παγκοσμιοποίησης. Στη συνέχεια έλαβε χώρα μία ειδική σύντομη συνεδρία για την παρουσίαση του **Ευρωπαϊκού Προγράμματος Resilience**, όπου συμμετείχαν οι Herman J. Silderhuis, Hans-Peter Grosshans, Νικόλαος Ασπρούλης, ενώ τον συντονισμό είχε ο Παντελής Καλαϊτζίδης. Οι συμμετέχοντες έκαναν μία επισκόπηση του προγράμματος με ειδική αναφορά στους στόχους και την ιστορία του, ενώ ειδική αναφορά έγινε στον ρόλο της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών για την προώθηση του προγράμματος σε χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης. Το πρόγραμμα RESILIENCE (τα αρχικά γράμματα σημαίνουν: Υποδομή Θρησκευτικών Σπουδών: Εργαλεία, Ειδίκευση, Συνεργασία και Κέντρα) απευθύνεται καταρχάς στην ακαδημαϊκή κοινότητα αλλά ταυτόχρονα θα επεκταθεί σε σημαντικό βαθμό, επιδρώντας και στο ευρύτερο κοινό. Το πρόγραμμα προσφέρει τα απαραίτητα εργαλεία για μια καινοτόμο προσέγγιση των θρησκευτικών σπουδών που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την οικοδόμηση μιας ευρωπαϊκής απάντησης στην πρόκληση της θρησκευτικής ποικιλομορφίας.

Στην δεύτερη πρωινή συνεδρία του συνεδρίου υπό την προεδρία του Βασίλειου Μακρίδη, η **Έφη Φωκά** (Ερευνητικός Εταίρος στο Ελληνικό Ίδρυμα Αμυντικής και

Ευρωπαϊκής πολιτικής, ΕΛΙΑΜΕΠ και στο Ελληνικό Παρατηρητήριο του London School of Economics), μίλησε με θέμα «Ορθόδοξα κράτη και θρησκευτική ελευθερία στο ευρωπαϊκό δικαστήριο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων». Στην εισήγησή της ασχολήθηκε με το δημόσιο πρόσωπο της Ορθοδοξίας από τη σκοπιά της φήμης που έχουν τα πλειοψηφικά Ορθόδοξα κράτη ως παραβάτες των θρησκευτικών ελευθεριών. Σύμφωνα με μία μελέτη του 2012 του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σχετικά με την παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας, το 79% των υποθέσεων για παραβίαση των θρησκευτικών ελευθεριών κατά των πλειοψηφικά Ορθοδόξων κρατών καταλήγει σε αποφάσεις που πιστοποιούν τις παραβιάσεις αυτές, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις πλειοψηφικά Καθολικές χώρες είναι 9%, 5% για τις πλειοψηφικά μουσουλμανικές χώρες, και μηδενικό για τις προτεστάντικές χώρες. Αν και οι κρίσεις του Δικαστηρίου δεν αποτελούν ένα αξιόπιστο μέτρο για τη σχέση της Ορθοδοξίας με τη θρησκευτική ελευθερία, επηρεάζουν ωστόσο, τη δημόσια προσέγγιση της σχέσης αυτής. Στην εισήγησή της ανέλυσε τις αποφάσεις του Δικαστηρίου σχετικά με τις θρησκευτικές ελευθερίες εναντίον των πλειοψηφικά Ορθοδόξων κρατών με σκοπό να ανιχνεύσει πιθανά πρότυπα στις διάφορες περιπτώσεις.

Η **Irena Zeltner Pavlovic** (Ερευνητικός Εταίρος Πανεπιστημίου Erlangen-Nürnberg, Γερμανία), μίλησε με θέμα «Κοινωνία των πολιτών και Ορθοδοξία», όπου παρουσίασε την αποδόμηση της ευρωκεντρικής επιστήμης της εκκοσμίκευσης από τον Jose Casanova και ερεύνησε τη σημασία της, ειδικά σε σχέση με την μετασοσιαλιστική «Ορθοδοξία». Επίσης ανέπτυξε κριτικά την εντοπιότητα της θρησκείας και των θρησκευτικών παραγόντων στον τομέα της κοινωνίας των πολιτών, που παρακινείται από την έννοια της δημόσιας θρησκείας και θεωρείται ως μέρος του ενδιάμεσου χώρου μιας σύγχρονης, πλουραλιστικής κοινωνίας. Τέλος, περιέγραψε ένα υπόδειγμα δημόσιας θεολογίας ως έναν επιστημονικό προβληματισμό της δημόσιας θρησκείας στους γερμανόφωνους χώρους. Επιπλέον, παρουσίασε τη θεμελιώδη άποψη του Edmund Arens για τη δημόσια θεολογία, όπου, μετά από τον Καζανόβα, υπογραμμίζει τη δυναμική των θρησκειών στις κοινωνίες των πολιτών για την κοινωνικοπολιτική ένταξη. Η εισήγηση κατέδειξε με ποιο τρόπο οι Ορθόδοξες εκκλησίες στην ελβετική διασπορά έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών και του κοινωνικού κεφαλαίου. Μια τέτοια προσέγγιση επιλέχθηκε εσκεμμένα για να παρουσιάσει ένα διυποκειμενικό επαληθεύσιμο σύνολο αναλυτικών εργαλείων που είναι χρήσιμα για την έρευνα των συγκεκριμένων σχέσεων μεταξύ της κοινωνίας των πολιτών και της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Στην πρώτη απογευματινή συνεδρία υπό την προεδρία της Έφη Φωκά, ο **Νικόλαος Ασπρούλης** (Αναπληρωτής Διευθυντής Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου, Διδάσκων στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο) μίλησε με θέμα «Πρωτείο, Συνοδικότητα και φιλελεύθερη δημοκρατία στην Ορθοδοξία: Μία δύσκολη σχέση; Μεθοδολογικά προλεγόμενα». Στην εισήγησή του, αφού πρώτα περιέγραψε με συντομία το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η συζήτηση (ύστερη νεωτερικότητα, εκκοσμίκευση, παγκοσμιοποίηση), στη συνέχεια εξέτασε από θεολογική σκοπιά ποιες θα πρέπει να είναι οι μεθοδολογικές προϋποθέσεις και όροι του διαλόγου αυτού. Σκοπός του εισαγωγικού αυτού κειμένου ήταν να δείξει ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία στο επίπεδο της θεολογίας δεν είναι ασυμβίβαστη με τις βασικές

αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας, αλλά μάλλον η εσχατολογική εκπλήρωση της τελευταίας, έστω κι αν στο πεδίο της πράξης και της ιστορίας, η ζωή της Εκκλησίας εμφανίζει δυσλειτουργίες (ρόλος του λαϊκού στοιχείου, αυτοκρατορική εκκλησία) που προκαλούν τουλάχιστον αμηχανία. Η Εκκλησία είναι δημοκρατική στον βαθμό που είναι κατεξοχήν κοινωνία και όχι μονάχα κοινότητα.

Η **Kateřina Bauer** (Ερευνήτρια και Διδάσκουσα, Προτεσταντική Θεολογική Σχολή Πανεπιστημίου του Καρόλου, Πράγα, Δημοκρατία της Τσεχίας), μίλησε με θέμα «Η Ορθόδοξη πνευματικότητα στις πλουραλιστικές δημοκρατίες». Σύμφωνα με την ομιλήτρια συνδέουμε τη δημοκρατία με ορισμένα θετικά στοιχεία, όπως η ελευθερία, η απουσία τυραννίας, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η συνείδηση που βρίσκονται στις ρίζες του Χριστιανισμού. Η δημοκρατία, ωστόσο, αφορά επίσης όχι μόνο στην πολιτική δομή αλλά και το κοινωνιολογικό, ψυχολογικό και πολιτισμικό περιβάλλον που στην πράξη φανερώνει και τις ασθένειές της. Με τη βοήθεια δύο στοχαστών, του Πολωνού κοινωνιολόγου εβραϊκής καταγωγής Zygmunt Bauman (1925-2017) και του Γερμανικού φιλόσοφου κορεατικής καταγωγής Byung-Chul Han (Σεούλ 1959), επεχείρησε να αποκαλύψει κάποιες από τις ασθένειες της μετανεωτερικής δημοκρατικής ζωής, όπως τη ρευστότητα χωρίς σύνορα, τη διαφάνεια, την εξατομίκευση, την υπερκινητικότητα και την παραγωγή. Στη συνέχεια, η ομιλήτρια αναζήτησε πιθανές κατάλληλες θεραπείες για τις ασθένειες αυτές στις πηγές της ορθόδοξης πνευματικότητας. Στο σημείο αυτό έστρεψε την προσοχή της ειδικά στη μυστική παράδοση, την ασκητική και μοναστική πνευματικότητα, καθώς και στην πνευματικότητα του χώρου, των εικόνων και της ελευθερίας. Επίσης έδειξε πώς κάποια χαρακτηριστικά της ορθόδοξης πνευματικότητας μπορούν να βοηθήσουν στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για τις δημοκρατικές δομές, βοηθώντας στην αποκατάσταση της ολότητας και της αρμονίας της ζωής των ανθρώπων στις πλουραλιστικές δημοκρατικές κοινωνίες.

Στην τελευταία συνεδρία του συνεδρίου υπό την προεδρία του Hans-Peter Grosshans (Κοσμήτορα της Ευαγγελικής Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου του Münster), ο **Θανάσης Ν. Παπαθανασίου** (Αρχισυντάκτης περιοδικού Σύναξη, Διδάσκων ΕΔΙΠ στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών και στο ΕΑΠ) ανέπτυξε το θέμα «Ιεραποστολή, ιεραποστολές και πολιτική: Μια Ορθόδοξη προσέγγιση». Η ιεραποστολή (η μαρτυρία σε κάθε ανθρώπινη συνάφεια) έχει πολιτική διάσταση, καθώς το Ευαγγέλιο νοηματοδοτεί τη ζωή και εμπνέει αποφάσεις. Βασικοί άξονες της πολιτικής της ιεραποστολής είναι: 1) Η έμφαση στο ανθρώπινο υποκείμενο και στην ευθύνη του να επιλέγει τον πνευματικό προσανατολισμό του (πράγμα που παραπέμπει στην έννοια του πολίτη και της δημοκρατίας). 2) Ο συνδυασμός της πρόσληψης των πολιτισμών (inculturation) με την κοινωνική απελευθέρωση (liberation). 3) Η άρνηση ταύτισης του Ευαγγελίου με οιοδήποτε καθεστώς και με τη θεοκρατία. Το Ευαγγέλιο εμπνέει πολιτικές στάσεις, αλλά και ελέγχει κάθε πολιτική στάση, συμπεριλαμβανομένης αυτής του ιεραποστόλου. Σήμερα συζητείται έντονα αν η δυτική δημοκρατία είναι συμβατή με όλους τους πολιτισμούς ή εάν έχει νόημα σε κοινωνίες εξαιρετικά ιεραρχικές, όπως οι κομφουκιανικές. Η ιεραποστολική ιστορία παρέχει τεράστιο υλικό έρευνας, και η θεολογία της ιεραποστολής επιχειρεί σύνθεση της πολιτικής του Ευαγγελίου με τα δεδομένα κάθε συνάφειας (η εισήγηση ενδεικτικά αναφέρθηκε στην Άπω Ανατολή, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική).

Ο **Chris Durante** (Επικ. Καθηγητής Θεολογίας Πανεπιστημίου Saint Peter's, New Jersey και Εταίρος της Έδρας Βιοηθικής και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της UNESCO, Ρώμη), μίλησε με θέμα «Ορθοδοξία και πολυπολιτισμικότητα». Κατά τη διάρκεια των βίαιων εθνικιστικών ενδο-ορθόδοξων συγκρούσεων που έλαβαν χώρα τον δέκατο ένατο αιώνα, η Σύνοδος της Κωνσταντινούπολης κήρυξε το 1872 τον φυλετισμό ή τη φυλετική μισαλλοδοξία ως αίρεση. Δυστυχώς, οι εντάσεις που αφορούν στην εθνοτική, πολιτιστική και εθνική ένταξη εξακολουθούν να πλήττουν τον ορθόδοξο χριστιανικό κόσμο. Στο κείμενό του ο ομιλητής προσέφερε μία ηθική ανάλυση του φυλετισμού και μία εξέταση των κοινωνικοοντολογικών και ηθικών διαστάσεων της εθνοτικής και πολιτιστικής ταυτότητας σε σχέση με την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση. Με βάση την πολιτική και ηθική θεωρία, έθεσε την Ορθοδοξία σε διάλογο με τις σύγχρονες θεωρίες της κανονιστικής πολυπολιτισμικότητας ως μέσο, προκειμένου ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός να ανταποκριθεί καλύτερα στον δικό του πολιτισμικό πλουραλισμό. Πρότεινε επίσης ότι, αν στηριχθεί στη ξενοφιλία, μία αναθεωρημένη κατανόηση της φιλανθρωπίας, θα μπορούσε να αποτελέσει αντιστάθμισμα για την αμαρτία του φυλετισμού και να αποτελέσει μέρος της θεμελίωσης μιας νέας μορφής ορθόδοξης χριστιανικής πολυπολιτισμικότητας.

Στο τέλος κάθε συνεδρία δόθηκε επαρκής χρόνος για συζήτηση στους συνέδρους.

Το συνέδριο ολοκληρώθηκε με τη θεία Λειτουργία στον Ι. Ναό Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης την οποία τέλεσε ο Σεβ. Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυρού κ. Ιγνάτιος.